

novе knjižige...

MARKO MARULIĆ: LATINSKA DJELA I. Preveo i uredio Branimir Glavičić, „Čakavski sabor“, Split 1979, 423 str.

114

U izdanju Čakavskog sabora iz Splita pojavila se prva knjiga „Latinskih djela“ Marka Marulića. Prvobitna nakana izdavačeva da se u jednoj knjizi objavi antologijski izbor iz Marulićevih prozaičkih djela izmijenjena je u korist cjelovitijeg i dostojnijeg reprezentiranja latinske ostavštine „oca“ hrvatske književnosti. Da je takva korekcija izdavačkog plana bila i razumna i nužna, uvjerljivo svjedoči i ova knjiga. U njoj su prvi put na jednom mjestu objavljeni prijevodi triju manjih Marulićevih prozaičkih djela: dijaloga „O pohvalama Herkula“, rukopisno očuvane propovijedi „O Kristovu posljednjem sudu“, te didaktičke zbirke „Pedeset parabola“. Prva je dva djela preveo Branimir Glavičić. Prijevod propovijedi „O Kristovu posljednjem sudu“ prvi se put objavljuje u ovoj knjizi, dok je prijevod

dijaloga „O pohvalama Herkula“ objavljen u „Mogućnostima“ 11, 1977. Prijevod „Pedeset parabola“ izradio je Milan Pavelić (objavljen 1924. u Zagrebu), a za ovu ga je priliku Branimir Glavičić pregledao, korigirao i popratio bilješkama.

Iako nijedno od djela koja se ovdje u prijevodu nude čitaocu ne pripada onima koja su Marulića učinila internacionalnom književnom veličinom, njihova je vrijednost za potpunije razumijevanje Marulićeva stvaralaštva — kako hrvatskog tako i latinskog — nesumnjivo velika. Svako od njih na svoj način pokazuje kako Marulić uspijeva književno uobličiti kršćansku ideologijsku građu i uskladiti dva aspekta svoje jedinstvene životne orijentacije — privrženost katoličanstvu i privrženost književnom stvaranju.

Sudionici razgovora „O pohvalama Herkula“ jesu Pjesnik i Bogoslov. Prvi je — barem na početku razgo-

vora — strastan zagovarač antičke mitologije, a pogotovu njezina ponajvećeg junaka, Herkula. Bogoslov smireno sluša Pjesnika koji mu potanko iznosi razloge Herkulove veličine. Potom pribrano i sustavno, točku po točku, pobija njegove argumente i pokazuje mu koliko su nevrijedne Herkulove vrline u usporedbi s vrlinama kršćanina. Pjesnik na kraju pristaje uz tezu Bogoslova da je bolje biti dobrim kršćaninom i savladati samog sebe, nego svladavati silnike i čudovišta kako je to činio poganin Herkul.

Propovijed „O Kristovu posljednjem sudu“ ostala je netiskanom sve do početka ovog stoljeća, kad ju je prema rukopisu iz mletačke knjižnice sv. Marka za tisak priredio Milivoj Šrepel. Napisano s pozicija rigoroznog asketskog kršćanstva koje je izokretanjem vrijednosnih kategorija u renesansi bilo dovedeno do toga da se brani još većom rigoroznošću i asketizmom, ovo Marulićevo djelo ponavlja neke stalne ideje njegova književnog stvaralaštva: reafirmiranje iskonskih kršćanskih ideala, inzistiranje na tezi da se spas duše ostvaruje samo u iskrenoj i nepokolebanoj vjeri, nagovaranje na prezir ovozemaljskih dobara i priželjkivanje zagrobnog života.

„Pedeset parabola“ otkrivaju nam kakav je Marulić kad se kao kršćanski propagandist obraća puku. Kratke prispodobice popraćene alegorijskim tumačenjima po tonu su i tematici bliske onima iz Evanđelja, a dotiču ključna mjesta kršćanskog morala: poniznost i oholost, trpljenje nepravde, ljubav prema neprijateljima itd. Iako je očita Marulićeva nakana bila da te kratke priče otereti glomazna argumentacij-

skog aparata i da potporu svojim tezama traži samo u Starom i Novom zavjetu, ipak su mu „promakla“ i neka mjesta koja svjedoče o njegovu interesu za pogansku antičku književnost. Osim aluzija na Plinija Starijeg i na neka mjesta Cicerovonova i Ovidijeve, ovdje nailazimo i na poznati Manilijev stih (Astr. 4,16): *Nascentes morimur finisque ab origine pendet* (usp. kraj 39. parabole).

Branimir Glavičić uzorno je obavio i prevodilački i uređivački dio posla. O prijevodu dijaloga „O pohvalama Herkula“ već je bilo riječi u ovom časopisu (usp. L&G 12, 1978, str. 112–113). O odlikama prijevoda „Kristova posljednjeg suda“ dovoljno će, vjerujemo, reći već i tvrdnja da su homiletički ton i tempo izvornika na doista izuzetan način rekreirani u hrvatskom književnom jeziku — bez pokušaja da se izyorniku pridoda patetičnost tamo gdje je u njemu nema, ali isto tako i bez pokušaja da se Marulićev latinski tekst na mjestima jakih emocionalnih izboja depatetizira u ime nekog dvojnog približavanja modernom čitaocu. Tradicionalni filološki posao: objašnjenje realija, komentar nedovoljno jasnih mjesta, indiciranje i atribucija citata, sastavljanje kazala imena i pojmova, obavljen je vrlo stručno i savjesno. Recimo napokon da knjizi, koja je građom nužno razbijena na četiri dijela (tri prijevoda i faksimili latinskih tekstova) ne manjka preglednosti i jasnoće.

Dvije bi primjedbe, pokudnu i pohvalnu, valjalo uputiti izdavaču. Nije dobro što se knjige objavljene u pojedinim kolima „Splitskog književnog kruga“ ne mogu — barem u Zagrebu —

115

otprve odvojeno nabaviti. Postoje za to vjerojatno neki viši komercijalni interesi, ali oni za seriju ovakva dometa doista ne bi smjeli biti presudni. Pohvala se odnosi na postupak pri donošenju faksimila Marulićeva djela „O posljednjem sudu“. Kako je rukopisni prijepis te Marulićeve propovijedi vrlo teško čitljiv (a faksimil, uza sav trud tehničke ekipe, tu čitljivost nužno još više snizuje), uz faksimil toga prijepisa u knjigu je uvršten i faksimil Šrepelova izdanja, objavljena u „Građi za povijest književnosti hrvatske“ (knj. 3, Zagreb 1901), koji je, dakako, vrlo jasan i čitljiv. Nadajmo se da će takva praksa u slijedećim knjigama ove serije biti nastavljena i ozakonjena.

Darko Novaković

116

Viktor Noevič Jarho: U ISTOKOV EVROPEJSKOJ KOMEDIJI. Izdatel'stvo „Nauka“, Moskva 1979, 176 str.

Dvadeset i dvije su godine prošle otkako je u jednom rujanskom broju „Manchester Guardian“ ženevski grecist Victor Martin najavio da priprema izdanje Menandrova „Mrzovoljnika“. Rječnikom bulevarske žurnalistike, bila je to filološka vijest stoljeća. Dobro je poznato da je rad na prikupljanju, izdavanju i interpretiranju fragmenata golema Menandrova opusa zaokupljao neka od najslavnijih imena klasične filologije ovih dvaju posljednjih stoljeća, od Augusta Meinekea do Alfreda Korteja. Bio je to jedan od onih mučnih filoloških zadataka koje široka publika nikad nije znala cijeniti, a i filolozi su iz rezultata takva nadljudskog posla mogli crpiti tek vrlo

skromno estetsko zadovoljstvo. Sada se, međutim, učena publika konačno mogla ponadati da će najvećeg pjesnika „nove komedije“ upoznati po jednom cjelovitu komadu, a ne po antologijskim izvacima ili izoliranim „mudrim mislima“ koje su toliko oduševljavale Bizantince. Martin je svoje obećanje ispunio. U ožujku 1959. objavljeno je njegovo izdanje „Mrzovoljnika“, a iza njega uslijedila su u kratkom razmaku i mnoga druga. Koliko je uzbuđenje u filološkim krugovima izazvala pojava „Mrzovoljnika“, zorno pokazuje jedan detalj iz izdanja koje je za Oxford University Press priredio H. Lloyd-Jones. Na kraju Bibliografije, u popisu filologa koji su izdavaču pomogli svojim neobjavljenim konjekturama, nalazimo imena takvih znalaca kao što su E. A. Barber, E. R. Dodds, E. Fraenkel, R. Kassel, P. Maas, R. Merkelbach, D. L. Page, R. Pfeiffer, L. A. Post, A. Salač, F. H. Sandbach (da ni ne spominjemo one koji su svoje priloge emendaciji i interpretaciji uspjeli prethodno publicirati) – a sve se to, ne zaboravimo, zbilje u razmaku od godine dana: od rujna 1958, kad je prijepis kodeksa dostavljen Londonskom sveučilištu, do studenoga 1959, kad je tekst predan u tiskaru!

Danas, pošto su dva desetljeća prošla od tih dana kad je evropska „Gelehrtenpublik“ na tren doživjela atmosferu herojskog doba Poggia i Valle, pošto smo dobili kvalitetno izdanje gotovo svih važnijih sačuvanih dijelova Menandrove ostavštine (Sandbach, Oxford 1972), a i opsežan komentar uz njih (Gomme & Sandbach, Oxford 1973), pošto nam je, napokon, i arheologija pomogla te zaslugom Heritoni-

disa i njegova otkrića „mitilenskih mozaika“ danas nešto više znamo o okolnostima izvođenja Menandrovih djela, pa čak i o pjesnikovu fizičkom liku – poslije svega toga, dakle, razumno je očekivati sintetičke prikaze koji će na temelju ovako pripremljena razumijevanja Menandrova djela pokušati iznova objasniti njegovo mjesto u grčkoj književnoj povijesti.

Takva se zadatka latio sovjetski filolog Viktor Noevič Jarho u knjizi koja – zbog orijentacije serije u kojoj je izašla – ima popularan karakter, ali svakako zaslužuje i pažnju stručnjaka. To je u pravom smislu riječi monografija o Menandru – monografija, dakako, napisana sa svim onim dužnim filološkim oprezom koji je uvjetovan nesrazmjernom između poznatog i nepoznatog dijela Menandrova opusa.

Knjiga je podijeljena u četiri velika dijela. Prvi dio, koji slijedi nakon kratka uvoda, govori o otkrivanju Menandrovih tekstova i povijesti njihova filološkog proučavanja. Drugi je dio posvećen prikazu atenske političke i ekonomske povijesti, od svršetka Peloponeskog rata do tzv. Hremonidova rata sredinom 3. st. pr. n. e. U istom odsječku autor analizira i religijsku i filozofijsku učenja popularna u to vrijeme u Ateni, naročito uzdizanje Slučaja (grč. *Tykhe*) na razinu religijske kategorije, te Aristotelov etički sustav. Pomak koji se zbio u društvenoj svijesti atenskog polisa u razdoblju od sredine 5. st. pr. n. e. do kraja 4. st. pr. n. e., očituje se, po autorovu mišljenju, u četirma tendencijama: a) u gubljenju vjere u božansku intervenciju u državne poslove; b) u uvjerenju o ovisnosti čovjekova uspjeha i neus-

pjeha od hira Slučaja; c) u okretanju prema vlastitom karakteru, jer je Slučaj slijep, a čovjeku protiv udara sudbine može koristiti jedino vlastita moralna pripravljenost; d) u traganju za nekim individualnim i društvenim idealom koji se nalazi negdje u sredini između krajnosti ljudske prirode i egoističkih usmjerenja međusobno neprijateljskih društvenih slojeva (str. 44–45). U tom razdoblju snažne prisutnosti socijalne utopije u atenskom društvu, istražiteljevu pažnju mora privući, poglavito zbog svojeg specifičnog odnosa prema stvarnosti, antička komedija – to „jedino područje duhovnog života Atenjana u kojemu se iluzorno, utopijsko rješenje životnih sukoba odavno povezalo s upornim zanimanjem za realan sadržaj tih sukoba“ (str. 46).

Pošto je tako odredio mjesto komedije u duhovnom životu Atene, autor u trećem dijelu knjige analizira razvoj grčke komedije od kraja „stare komedije“ do pojave Menandra. Kako se od goleme produkcije „srednje komedije“ nije sačuvao nijedan cjelovit tekst (pri tome, dakako, valja izuzeti Aristofanove „Žene u narodnoj skupštini“ i „Pluta“, koji formalno pripadaju razdoblju „srednje komedije“, ali nose snažan biljeg Aristofanove individualnosti), autor je prisiljen da pojedine etape toga razvoja „očitava“ na nesigurnom materijalu – izoliranim fragmentima, podacima o broju komedija pojedinih autora, svjedočanstvima antičkih književnih kritičara itd. Najlakše dohvatljiv element u analizi ovako krnjeg materijala svakako su likovi, pa tako i autor najviše pažnje posvećuje opisu procesa u kojem se postupno oblikuje obvezatni ansambl

117

tipične „nove komedije“: hetera, svodnik, vojnik, parazit, kuhar, rob. U tom kontekstu uočljivom postaje i drastična „depolitizacija“ atenske komedije u četvrtom stoljeću koja koindicira sa snažnim prodorom erotskih tema. Nešto prostora autor posvećuje i tzv. mitologijskoj komediji, u kojoj su bili parodirani pojedini poznati mitovi, a naročitu je popularnost imala u prvoj polovici 4. st. pr.n.e. Po autorovu mišljenju, tipovi koji se obvezatno pojavljuju u fabuli grčke komedije 4. st. pr.n.e. (hetera, svodnik, vojnik itd.) izvrsno ilustriraju razliku između te vrste komedije i one iz prethodnog stoljeća: dok se ovdje tipiziraju *najraširenije profesije*, u staroj su se komediji tipizirale *društvene pojave* (demagogija, „štetna“ filozofija, „dekadentna“ dramaturgija itd.; str. 68). Na kraju trećeg dijela autor se osvrće na tezu koja je u proučavanju Menandra često bila iznošena — o direktnom utjecaju Teofrastovih „Karaktera“ na Menandrovu dramaturgiju. Prema autorovu mišljenju, Teofrastov traktat nema neposredna utjecaja ni na Menandra, ni na druge komediografe 4. st. pr.n.e.

Četvrti je dio posvećen interpretaciji pojedinih Menandrovih komedija („Štit“, „Mrzovoljnik“, „Djevojka sa Sama“, „Djevojka odrezane kose“, „Mrski čovjek“, „Sikionjanin“, „Parničari“ itd.). Nemoguće je, dakako, svaku od tih interpretacija potanko izlagati. Zadovoljimo se stoga onim autorovim tezama koje se tiču Menandrova djela u cjelini. Po sudu autorovu, Menandar nije bio inovator koji bi po svaku cijenu težio da izmijeni tradicionalne koncepcije književne vrste. Vidljivo je to već i pri najpovršnijoj analizi

— onoj koja se zaustavlja na naslovima njegovih komedija. Od 98 naziva Menandrovih komedija 12 se podudara s nazivima Aleksidovih, 10 ili 11 s nazivima Antifanovih, 10 s nazivima Filemonovih, a 8 s nazivima Dofilovih komada. U Menandrovoj motivici autor razlikuje sva sloja: jedan, koji je Menandru zajednički s drugim autorima „nove komedije“, i drugi, koji je specifično Menandrov. Iz prve grupe autor izlučuje tri motiva koja nikad ne bivaju osporavana: neoborivu vlast Erosa nad ljudima, tužaljke muževa na bračni život i na svadljive žene, te osudu nadutih bogataša. Onaj pak motivski kompleks koji je svojstven samo Menandru, u vezi je s prikazivanjem čovjekova karaktera u njegovim komedijama. Odgovornost čovjeka za vlastito ponašanje, temeljenje autoriteta na životnom iskustvu, a ne na starosti, human odnos prema robu, blagost u obiteljskom životu, obuzdavanje niskih strasti — sve su to oni aspekti svijeta Menandrovih komedija koji se ne zatječu u drugih autora, ili se ne zatječu u ovakvu spoju.

Govoreći o kompoziciji Menandrovih komedija, autor upozorava na slijedeće karakteristične detalje: prolog Menandrovih komedija često dolazi tek poslije prvog prizora (usp. „Štit“), a obično ga izgovara neko božanstvo; prvi i dio drugog čina imaju ekspozicijski karakter; radnja kulminaciju došire u četvrtom činu, ponekad tek u petom, kada, dakako, obavezno slijedi rasplet. Zanimljivo je i autorovo upozorenje kako isti tipovi u različitim komedijama često nose ista imena: tako su „Demeja“ i „Lahet“ uvijek imena staraca; „Mirina“ je udata žena ili udovica, majka odrasle djece itd.

U zaključku na kraju knjige autor sažeto ponavlja temeljne teze. Po njemu, Menandrova je intencija bila pokazati kako se čovjek, u skladu sa svojim karakternim osobinama, može u ophođenju sa sebi sličnima ponašati „kao Helen“, „čovjekoljubivo“, „onako kako dolikuje slobodnu čovjeku“ (str. 164). Postoji uočljiva razlika između Menandrova tretiranja dramskog sukoba i prakse njegovih prethodnika. Sukob koji bi se mogao prometenuti u tragički (npr. „hipolitovska“ situacija u „Djevojci sa Sama“, gdje na sina pada sumnja da je mačehin ljubavnik), nikad ne dobiva tu kvalitetu jer su sukobljene strane od samog početka sklone pomirenju. Po autorovu mišljenju, Euripida i Menandra ne razdvajaju samo granice književnih vrsta unutar kojih stvaraju, već i njihovi pogledi na svijet. Za Euripida, svijet je ispaio iz svoje kolotečine i izgubio negdašnju smislenost; za Menandra, svijet se ponovno vratio u svoju kolotečinu, ali je ona mnogo uža nego prije. Iz sfere društvenih odnosa sukob je prenesen u sferu obiteljskog života i tako je izgubio velik dio svoje važnosti. Krug interesa pjesnika i njegove publike uvelike se suzio, ali upravo se u tom sužavanju zbililo ono što Menandru osigurava važno mjesto u književnoj povijesti — otkrivena je vrijednost psihičkog života individue, a to u prethodnim razdobljima grčke književnosti nije bilo moguće.

Jarhovo se knjizi, nema sumnje, može izreći više pohvala nego pokuda. Objašnjavajući jedan nadasve zanimljiv odsječak grčkog književnopovijesnog procesa, Jarho je imao sluha — istina, ne uvijek u istoj mjeri — i za izvanknjiževne i za unutarknjiževne pokretače toga

procesu. Dovoljno „ergocentričan“ u analizama tekstova kojima je prethodno odredio društvenu i povijesnu pozadinu, Jarho se pokazao kao vrstan znalac koji je u stanju pružiti sustavnu interpretaciju književnog fenomena koji istražuje. Za razliku od mnogih svojih prethodnika, vrlo je odmjereno i metodički moderan u ocjenjivanju filozofskih (Aristotelovih i peripatetičkih) „utjecaja“ na Menandrovu književnu aktivnost. I filološka je obaviještenost autorova vrlo visoka. Spomenimo, kao ilustraciju, da u interpretaciji „Parničara“ uzima u obzir i fragment koji dosad još nije publiciran (str. 146). Uz zaista široko poznavanje suvremene literature o Menandru, autor na najbolji mogući način zna održati samostalnost u mišljenju. Dokaz je za to vrlo profinjena analiza lika vojnika u Menandrovim komedijama, posebno u „Mrskom čovjeku“ (str. 125 i d.). Neće ostati razočarani ni oni čitaoci koji „vrebaju“ na tradicionalne filološke probleme. Iako nesklon otvorenu polemiziranju, V.N. Jarho nedvosmisleno se suprotstavlja nekim uvriježenim postavkama „menandrologa“; usp. npr. raspravu o vremenu nastanka „Djevojke sa Sama“ (str. 118). Njegovo objašnjenje funkcija atičke komedije, iako u svojoj orijentaciji nesumnjivo književnopovijesno, ima i određenu književnoteoretsku vrijednost. Spomenimo, napokon, da je knjiga, iako bogata stručnim problemima, pisana vrlo ležerno, ali ipak tako da se nijednom ne dovodi u pitanje ozbiljnost predmeta.

No, dakako, u knjizi koja pokušava udovoljiti tako velikom broju zahtjeva nije teško pronaći i poneko slabije mjesto. Tako V.N. Jarho spominje,

doduše, vanjske okolnosti izvedbe Menandrovih komedija, ali neupućeni će čitalac ipak teško iz toga zaključiti kakve je to dalekosežne posljedice imalo za komediografsku tehniku. Premalo se pažnje posvećuje publici, i to ne s obzirom na njezinu socijalnu i političku pozadinu koja je dovoljno osvjetljena, već kao sudioniku književnopovijesnog razvoja. Valjalo je, čini se, potanje analizirati i to kakvi se pomaci odigravaju u inventaru književnih vrsta u vremenu procvata „srednje“ i „nove“ komedije (primjerice, zamire tragedija, javljaju se prve sitne helenističke forme itd.). Ovako komedija ostaje izoliranom od korpusa grčke književnosti, bez obzira na to što je njezin „unutrašnji“ razvoj vrlo korektno prikazan. Objašnjenje da je „mitolojska komedija“ zamrla zbog toga što je nestala vjera u heroizam legendarnih predaka, pa je time i parodiranje tih ideala postalo besmisleno (str. 54), zacijelo je ponešto pojednostavljeno: nestalo je utjecajnijih literarnih predložaka (= tragedija) koji su se nalazili na meti parodista, a shvaćanje o neadekvatnosti mitolojske interpretacije svijeta, koje se javilo davno prije, samo je pridonijelo takvu razvoju. Smeta pomalo i upotreba tako „teških“ sintetičkih pojmova kao što su „svjetonazor“, „osjećanje svijeta“ itd. Jarho tu, doduše, slijedi praksu jednog dijela sovjetskih književnih stručnjaka, pa i nekih klasičnih filologa iz drugih sredina, ali to zacijelo nije najbolji put: književnoj znanosti nije najvažnije — a sigurno joj nije provjerljivo — što je Menandar kao povijesna osoba mislio o svijetu i da li je uvijek mislio isto. Naprotiv, važno joj je, a dijelom i provjerljivo, kakav je vrijednosni sustav prezentiran u

njegovim tekstovima i kakav je smisao tih tekstova. No čak i da prihvatimo Jarhovu terminologiju, njegovo objašnjenje o različitosti Euripidove i Menandrove vizije svijeta (u prvom slučaju neizbježna nepomirljivost, a u drugom neizbježna pomirljivost sukoba) teško se može održati. Bez obzira na to što i sam autor svoje objašnjenje smatra paradoksalnim (str. 167), zaista je teško razumjeti da Menandar, koji se javlja pri kraju stoljeća obilježena atenskom političkom i ekonomskom agonijom, može smatrati da je „svijet ponovno ušao u svoju kolotečinu“, a da Euripid, koji je najmanje četvrt stoljeća (do izbijanja Peloponeskog rata) stvarao u jakoj i uglavnom mirnoj Ateni, smatra da je svijet zauvijek izgubio svoju smislenost. Takvo bi objašnjenje bilo prihvatljivo tek kad bismo pretpostavili da se „pogledi na svijet“ književnih stvaralaca formiraju neovisno od njihove konkretne povijesne stvarnosti, a takvu objašnjenju, vjerujemo, V. N. Jarho ne bi bio sklon.

No rekli smo već: konačni dojam koji ostavlja Jarhova knjiga jest pozitivan. Dapače, bez imalo kurtoazije, valja reći da je ona značajan doprinos proučavanju Menandra i da s punim pravom smije računati na vrlo široku publiku. Komparatista bi njezinu čitanju morao privući već i sam naslov. Klasični bi filolozi, čak i oni kojima Menandar nije uža specijalnost, morali u njoj naći vrlo stručno i vrlo ugodno štivo. Posebno bi je pažljivo — ne treba se čuditi — morali čitati stručnjaci za rimsku književnost, jer su rezultati novih proučavanja Menandra presudni za bolje razumijevanje Plautovih i Terencijevih komedija. Napokon, ako u ovakvu napisu smijemo sebi dopustiti

i jednu lamentaciju *extra causam*, Jarhova bi knjiga posredno morala podsjetiti i ovu našu sredinu koliko kasnimo s prevođenjem Menandra. Možda ovo i nije prilike, ali apel je doista urgentan: valjalo bi sve učiniti da to veliko zakašnjenje ne postane još većim.

Darko Novaković

Platon: FILEB I TEETET, „Naprijed“, Zagreb 1979. Preveli Veljko Gortan i Milivoj Sironić

Svaki novi prijevod nekog antičkog djela pridonosi našem boljem poznavanju grčke i rimske kulture. Zbog, na žalost, sve manjeg broja ljudi koji znaju klasične jezike, svaki se prijevod sa njih u današnje vrijeme ukazuje kao jedna od zadnjih mogućnosti doticaja s književnim, povijesnim i filozofskim ostvarenjima antike. Tako prijevod postaje most kojim se duhovne vrijednosti pisane jednim jezikom prenose u drugi i šire spoznaju onih koji znaju samo svoj vlastiti jezik.

Naše poznavanje grčke filozofije prošireno je upravo nedavno objavljivanjem prijevoda Platonovih dijaloga *Teetet* i *Fileb* u izdanju „Naprijeda“. Sadržajna vrijednost ove knjige uvjetovana je vrijednošću samih dijaloga koji su za poznavanje grčke, a posebno Platonove filozofije, nezaobilazni, a činjenica da je ovo u nas prvi prijevod spomenutih dijaloga uvelike povećava važnost ove knjige.

Trud svakog prevodioca s klasičnih jezika, u ovom slučaju Milivoja Sironića, koji je preveo *Teeteta*, i Veljka

Gortana, koji je preveo *Fileba*, treba ne samo pohvaliti nego i posebno istaći valjanost i vrijednost samog prijevoda osobito u pogledu preciznosti filozofske terminologije, želeći da sličnih prijevoda u nas bude što više.

Bolje poznavanje filozofskih problema kojima se Platon ovdje bavi uvećano je predgovorima Branka Bošnjaka uz svaki dijalog, u kojima autor sažeto i jednostavno objašnjava probleme Platonove filozofije na način da oni postaju razumljivi i nestručnjaku za filozofiju, a da u isto vrijeme samoj filozofiji zadržava mjesto koje joj pripada.

Dijalozi *Teetet* i *Fileb* pripadaju među kasna Platonova djela zajedno s *Parmenidom*, *Sofistom*, *Državnikom*, *Timejem*, *Kritijom* i *Zakonima*. Razgovor u *Teetetu* vode Sokrat, Euklid, Terpsion, znameniti matematičar Teodor iz Kirene i njegov nadareni učenik Teetet po kojemu je dijalog i dobio ime. Tema rasprave jest: što je znanje? Na to pitanje, koje postavlja Sokrat, Teetet najprije odgovara nabrojanjem raznih umijeća. No uskoro se uviđa da puko nabrojanje ne daje odgovor na pitanje o biti znanja. Teetet nato daje drugu definiciju, govoreći da je znanje opažanje — percepcija, svodeći ga na senzualnu spoznaju. Međutim i ta teza postaje neodrživa, jer se može svesti na Protagorino učenje o čovjeku kao mjeri svih stvari pri čemu postojeće razlike među ljudima dovode do relativnosti percepcija. Ipak bez percepcija je život neodrživ, no one same tek skupljene u jednu formu shvaćanja, koju možemo nazvati dušom, omogućuju zaključivanje. Treća definicija koju daje Teetet glasi da je znanje pravo shvaćanje. Sokrata, međutim,

zanima kako dolazi do pogrešnih misli. Da li je to zamjenjivanje jednog sadržaja drugim? No ako nitko neće tvrditi da $2 = 1$, pogrešno se shvaćanje ne može prihvatiti kao zamjenjivanje. Do pogrešnog shvaćanja dolazi zbog prirode naše duše koja je kao vosak i koja na sebe utiskuje različite sadržaje. O „kvaliteti“ voska ovisi da li mi neki sadržaj zadržavamo u našoj svijesti i tako ga znamo ili se on nije uspio utisnuti pa o njemu ne znamo ništa. Pravo shvaćanje, međutim, još nije znanje, jer mi o nečemu možemo reći istinu a da je ne znamo objasniti. Teetet napokon daje četvrtu definiciju znanja kao pravog shvaćanja spojenog s objašnjenjem. No, ako se sada upitamo što je objašnjenje, iskrsavaju novi problemi, jer npr. ako iznađemo neki znak po kojemu se jedna stvar razlikuje od druge, pravo shvaćanje mora u sebi već prethodno sadržavati taj znak, pa se tako objašnjenje vrti u krugu.

Tako dijalog završava bez prave definicije znanja, a taj problem Platon nastavlja razlagati u dijalogu *Sofist*; on govori o dijalektici kao metodi koja dovodi do istinske biti mišljenja.

Dijalog *Fileb* raspravlja o dobru kao ideji koju treba ostvariti u životu. Što je konkretan izraz te ideje u ljudskom djelovanju, moguće je odrediti pojmovnim razmatranjem ideje dobra.

Sokratovi sugovornici *Fileb* i *Protarh* određuju dobro kao nasladu i zadovoljstvo. Toj tezi Sokrat suprotstavlja tvrdnju da je dobro razboritost – razumsko shvaćanje, ali odmah dalje pita da li ugoda i razum, svaki za sebe, mogu zahvatiti sve ljudsko življenje

ili možda postoji nešto treće što je tome primjerenije. Ako Dobro mora biti potpuno i dovoljno samo sebi (ako mu, naime, nešto nedostaje, onda više nije zbiljsko Dobro), onda ni naslada, shvaćena kao Dobro, ništa više ne treba. Ali, pita Sokrat, da li je moguće da netko bez znanja ima svijest o ugodu? Ako se ugodu suprotstavi ideja mišljenja, odlazi se u drugu krajnost, u čistu teoriju koja vodi u stanje apatije. Izlaz je dakle negdje u sredini, u miješanju naslade i razboritosti pri čemu se treba više priklanjati ovom drugome. Zatim se prelazi na pojam naslade koja se promatra kao prava i neprava naslada. Sokrat misli da se samo putem mišljenja može doći do prave ugone. Dobro se postiže stavljanjem znanja ispred naslade. Na prvo mjesto dolazi mjera, zatim simetrija, pa razboritost, zatim nauke, onda osjećaj zadovoljstva i na kraju ritmičko pjevanje. Ideal filozofskog života koji se osniva na mjeri i razumu vodi k ostvarenju ideje Dobra.

Na kraju nešto što je izvan sadržaja prijevoda, a odnosi se na naslov knjige. Ostaje, naime, nejasno zašto naslov na ovitku i koricama glasi *Fileb i Teetet*, a na stranici pred samim prijevodima *Teetet i Fileb*, kojim su redosljedom inače dijalozi i štampani.

Damir Salopek

Aristofan: *ŽABE*, Matica srpska, Novi Sad 1978.

Aristofan je pjesnik čija djela rijetko susrećemo u našim prijevodima, a osim Račeva prijevoda svih jedanaest sačuvanih komedija (Zagreb, Matica hrvat-

ska 1947), cjelokupnu njegovu književnu djelatnost ni u jednom izdanju nismo mogli upoznati. Samo poneke od njegovih komedija (*Lizistrata*, na primjer) uspjele su probiti zid nezainteresiranosti (prevodilaca ili publike?) za djelo ovog pisca. Na prijevod Aristofanovih komedija trebalo je čekati vrlo dugo (premda su u Senčevim *Primjerima* tiskana dva ulomka već 1894), i jedini prijevod do oslobođenja tiskan je u Ljubljani 1925. (Fran Bradač – *Aharnjani*). Poslije oslobođenja uz spomenut Račev prijevod pojavili su se prijevodi Frana Bradača (*Aharnjani*, *Ptice*, *Lizistrata*, *Žene u narodnoj skupštini*, Maribor 1959), Miloša Đurića (*Oblaci*, *Ptice*, Beograd 1963; *Lizistrata*, Beograd 1963¹, 1967²) te Bratoljuba Klaića (*Lizistrata*, Zagreb 1972). Ovaj prijevod *Žaba* načinila je Radmila Šalabalić, i poslije 30 godina ponovo imamo pred sobom jednu od najslavnijih Aristofanovih komedija.

Razloge ove šutnje i nemara prema jednom od najznačajnijih stvaralaca antike treba tražiti ponajviše u povezanosti Aristofanovih komedija s atenskom političkom svakodnevicom koja je neobaviještenom čitaocu sasvim strana. Samo one antičke komedije koje su se približile tipiziranim likovima i situacijama (a to su u prvom redu Plautove) uspjele su izboriti svoje mjesto u književnosti, dok je većina Aristofanovih komedija sasvim drugačija. Centralno je mjesto njegovih komedija suvremeno atensko društvo sa svim svojim manama, sklonostima i nedaćama. Da bi upoznali okvir što ga radnja komedije pretpostavlja, treba da poznamo značajan dio atenske i uopće grčke povijesti, književne ukuse

i pojave, filozofske pravce i predstavnike škola; ukratko: Aristofan pretpostavlja poznavanje čitava konteksta. Dakako, suvremeni je gledalac mogao uživati u aluzijama, sličnostima i prepoznatljivim prerusavanjima, no danas je taj vid Aristofanova pjesništva sasvim sporedan. Ipak, kad o Aristofanu govorimo, treba svakako u prvom redu govoriti o njegovom umijeću pjesničkog stvaranja, i vrijeme je visoku vrijednost njegova pjesništva potvrdilo. No ostao je danas, na žalost, tek predmetom filoloških rasprava i knjigom sladokusaca. Hoće li ikad ponovo zasjati sa scene i kako, ne znam, no da je njegovo odsustvo nepopravljiva šteta, to duboko vjerujem.

Opisujući na početku svog uvoda ovu komediju Radmila Šalabalić joj daje atribut „najfinije“ od svih Aristofanovih komedija i „blistave“. Ova komedija, u kojoj je opisano natjecanje Eshila i Euripida za primat u tragičkom pjesništvu, te tako predstavlja i začetak književne kritike, uistinu je vrhunac druge faze Aristofanova stvaralaštva (izvedena 405. godine pr.n.e.) a u njoj se nalaze i elementi koji karakteriziraju razdoblje njegova najintenzivnijeg političkog i književnog angažmana u kojem su nastale komedije gotovo u cijelosti protkane strastvenom kritikom politike atenske demokratske uprave. Svojom uravnoteženošću *Žabe* nadilaze jednostranost komedija prvog razdoblja Aristofanova djelovanja, no istovremeno se ne udaljuju bitno od linije koja započinje Aristofanovom pojavom na pozornici 427. godine (rođen je oko godine 445. a umro oko 388). Svoj je prijevod *Žaba* Radmila Šalabalić popratila vrlo opsežnom uvod-

nom studijom *Aristofan – pesnik rata i mira*, u kojoj je, u vidu eseja, pokušala izložiti odrednice ne samo Aristofanova stvaralaštva već i vremena u kojem je stvarao. Polazeći od komedije *Žabe* (ime je dobila prema koru žaba koje prate Dionisov put u podzemni svijet), izložila je autorica svu složenost političkih prilika u kojima se nalazila Atena Aristofanova vremena. Aristofanovo djelovanje, koje je i danas predmetom spora među mnogim tumačima njegova stvaranja, treba promatrati sa mnogo opreza, jer prenagli zaključci mogu, a to je iz cjelokupne literature o Aristofanu vidljivo, zavesti na krivi put. U tom svjetlu govoriti o „reakcionarnosti“ pjesnika čini nam se neumjesnim, jer mehanički prenosi neka današnja gledišta na političku situaciju. Radmila Šalabalić upravo pokušava u tim tumačenjima stvoriti potrebnu uzdržljivost, a isto tako oprezno tumači i mogući Aristofanov utjecaj na Sokratovo pogubljenje koji su mnogi proglasili presudnim. Razvijajući svoj stav da Aristofan ne pripada nijednoj od sukobljenih strana već da zahtijeva „osjećaj mjere“, autorica je, čini mi se, postavila solidnu osnovu za dalje izučavanje ovog pitanja. O Aristofanu bi trebalo napisati knjigu, jer on to zaslužuje ne samo svojim pjesničkim djelom već i delikatnim položajem u području najstrašnijeg sukoba koji je potresao grčke države. Nadamo se da na tu knjigu nećemo dugo čekati.

Prijevod je Radmila Šalabalić popratila opširnim napomenama na kraju knjige koji će zainteresiranom čitaocu osvijetliti tamnije strane Aristofanova humora. U prevodenju, kaže Radmila Šalabalić, „protivno svom dosadašnjem

običaju da antičku poeziju prevodim u metru originala, ja sam, umesto vulgarizovanih jambskih trimetara u dija-loškim partijama primenila neku vrstu vulgarno rimovanih dvanaesteraca ili šesnaesteraca. [...] Od različitih metričkih struktura ostalih partija (horskkih i parabaze) usvojila sam samo isti broj slogova.“ Pitanje opravdanosti ovakvih postupaka sasvim je otvoreno pitanje o kojem bi trebalo povesti promišljenu raspravu. Čini mi se da to nije najbolje rješenje, jer se i u hrvatskom ili srpskom jeziku mogu izraziti vrijednosti originalnih metričkih shema. Pravo je prevodilaca da u tom pravcu sasvim slobodno postupaju, no čini mi se da je riječ o traženju izlaza na krivom mjestu.

Bez obzira na ovu posljednju primjedbu, treba da kažem da ovaj prevodilački pothvat zaslužuje vrlo visoku ocjenu, ne samo zbog samog prijevoda, već i zbog dubine i širine zahvata što ga je prevoditeljica u ovom slučaju poduzela, a bez čega bi *Žabe* znatno teže našle put k čitaocima.

Zlatko Šešelj

LEXICON LATINITATIS MEDII Aevi IUGOSLAVIAE, Izdanje Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1973–1978.

Dva golema sveska enciklopedijskog formata sa više od tisuću i tristo stranica rječničke građe kruna su dugogodišnjeg rada na proučavanju, odabiranju i skupljanju riječi koje su izrasle na okamenjenim strukturama klasične latinitete, a sačuvanih na spomenicima srednjega vijeka.

Kratak historijat ovog znanstvenog pothvata ocrtan je u *Predgovoru* prvom svesku, te nas upućuje na daleku 1930. godinu u kojoj je došlo do odluke o stvaranju ovakva rječnika. Od tada, pa sve do 1978. godine, kad je cjelokupan posao predat javnosti, trajao je naporan znanstveni rad brojnih suradnika na objedinjavanju goleme građe (od kojih velik broj nije dočekao da svom djelu vidi svršetak). Prekinut ratnim nedaćama, posao je nastavljen 1960. godine i u dvadesetak godina dovršen. Poticaj na obnovu zamrlog rada došao je od akademika Marka Kostrenčića, a tri akademije, Jugoslavenska, Slovenska i Srpska prihvatile su podastrtu ideju i formirale Međuakademijski odbor za izradu ovog Rječnika. Predsjednik mu je bio Marko Kostrenčić, a članovi Mirko Deanović, Veljko Gortan, Zlatko Herkov, Viktor Novak, Jorjo Tadić, Milko Kos i Milan Grošelj, najugledniji znanstvenici i vrsni poznavaoči cjelokupnog područja u koje je zahvat na izradi ovakvog rječnika zadirao. Uz njih treba spomenuti i suradnike čiji je doprinos u konačnom oblikovanju, kao i u istraživanju građe golem. To su Pavle Blaznik, Ante Marinović, Rajka Modrić, Božo Otorepec, Jakov Stipišić te Miljen Šamšalović.

Pri određivanju građe za *Lexicon latininitatis medii aevi* došlo je do ograničavanja na tiskana djela, prvenstveno povijesna, povijesno-pravna, te na isprave, statute gradova, notarske spise kao i na ekonomske spise. Iz tog korpusa izuzeta su osobna imena koja bi, sasvim nepotrebno, opteretila ionako bogatu građu *Lexicona*. Dakako da je na ovaj način pažnji istraživača izmakla golema građa (koja je, uosta-

lom, u mnogim našim arhivima samo smještena a da je njezina znanstvena obrada tek započela). Podvrći kritici ovo svjesno ograničavanje građe može se samo sa posve teoretskog stajališta koje uzima u obzir samo iscrpnost jednog korpusa, no u zahvatima ovakve vrste potrebna su sasvim praktična ograničenja: pristupačnost korpusa najširoj javnoj upotrebi, stupanj njegova značenja u istraživanjima određenog prostora i vremena te napokon primjenjivost Rječnika. Buduća istraživanja nove građe iznijet će i nove prinose ovom Rječniku, no to samo znači da je ovaj *Lexicon* temelj budućem radu a ne njegov završetak, čega su i stvaraoci ovog Rječnika bili svjesni.

Pristup pojedinim jedinicama Rječnika nije okrenut samo stručnjaku koji će se njegovom građom služiti u svakodnevnu radu pri proučavanju srednjovjekovnih tekstova, već je okrenut i onim korisnicima koji će građu izloženu u *Lexiconu* proučavati s drugih stajališta. Stoga se obrada riječi nije ograničila na njihovo prevođenje, već je u mnogobrojnim slučajevima naveden i njihov etimon. Onima pak koji ne poznaju hrvatski ili srpski jezik upotreba rječnika olakšana je objašnjenjima na klasičnom latinskom jeziku. Tako se pred nama otvaraju sasvim nove mogućnosti u proučavanju srednjovjekovnog latiniteta: s jedne strane usmjereno je to proučavanje u analizu međusobne isprepletenosti latinskog jezika i slavenskog jezičkog susjedstva. Slavenski supstrat može biti putokaz u razjašnjavanju zapletenih i manje razumljivih pojava i prilika srednjega vijeka. Dakako da to vrijedi i za stupanj prodora talijanskog

jezika kao i drugih (njemačkog, mađarskog) u latinski. S druge strane otvaraju se mogućnosti komparativnog istraživanja novolatinskog koji je nastajao u različitim sredinama, to više što je izdavanje rječnika srednjovjekovnog latiniziranja evropski pothvat. Glavni smjerovi tog razvoja bit će značajan putokaz i za proučavanja druge vrste – povijesti, prava, ekonomske povijesti, lingvistike. Sama rječnička građa treba da dobije i svoju jezičku analizu, a ta će istraživanja obogatiti naše znanje ne samo o neolatinitetu već i o jezicima s kojima je korespondirao.

Ovaj je *Lexicon*, dakako, namijenjen prvenstveno istraživačima povijesnih spomenika na našem tlu, i u tom će pogledu zasigurno odigrati golemu ulogu. U našem stoljeću na ovom području nije bilo ne samo premca *Lexiconu* već ni suparnika. Njegovu pojavu u tom svjetlu i treba promatrati, te će nam postati jasno da riječ *monumentalan* nije upotrijebljena slučajno. Generacije stručnjaka bile su upućene na svoje vlastite izvore, na Du Cangeov *Glossarium*, na nagađanje. Ovaj Rječnik ih u tome bitno oterećuje: ne samo činjenicom da postoji već i činjenicom da je znatnim dijelom obuhvatio riječi što ih nijedan rječnik dosad nije obuhvatio. Da bi u tom pogledu *Lexicon* bio još korisniji, obuhvatio je i sve one riječi klasične latinštine što se u našim rječnicima (a nema ih mnogo, na žalost!) ne nalaze. Rječnik je proširen također i riječima iz talijanskog, njemačkog i mađarskog jezika koje se nalaze u našim tekstovima pisanim latinskim bilo da su same donesene u latiniziranom obliku ili ne.

Svaka je riječ prenijeta u kontekstu u

kojem se javlja uz navod izvora. Ovi su popisani u uvodu Rječnika a dosižu brojku od stotinu i pedeset dužih i kraćih djela. Uz popis priložen je i popis kratica imena autora i izvora kao i drugih kratica upotrijebljenih u *Lexiconu*. Na kraju drugog sveska dodana su i *Addimenta* podijeljena u dva dijela: u prvom indeksu nalaze se pojmovi razvrstani prema značenju, npr. skupina naziva vezanih uz zgrade i spomenike, uz životinje, uz drveće itd. Drugi indeks razvrstava riječi prema jezicima iz kojih potječu ili iz kojih su u latinski doslovno preuzeta. Oba ova indeksa bit će za buduće istraživače pravi izazov.

Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae koji je 1978. godine u cjelini objavljen u Zagrebu doprinos je našem znanstvenom radu u mjeri koju još nismo u stanju sagledati. On je to ne samo svojim opsegom, načinom obrade, korpusom što ga obrađuje, već i samom svojom pojavom koja u jedno cijelo znanstveno područje unosi toliko potreban i inspirativan znanstveni nemir. U tom je pogledu ovaj *Lexicon* prijelomni trenutak čitavog jednog načina znanstvenog rada. Pojava Rječnika iskušenje je za sve ljude kojima su znanstvena područja što ih pokriva *Lexicon* poticaj za djelovanje. Ako se u ovom trenutku i ne nazire cjelokupan odjek ove pojave, ona je ipak prisutna. *Lexicon* je organon znanstvenom radu, ali, vjerujemo, i njegova snažna inspiracija.

Zlatko Šešelj

...i časopis

Dubrovnik 1/79

Ovaj broj časopisa „Dubrovnik“ objavljuje studiju Šimuna Šonje *Prvi hrvatski Homer u narodnim nesimetričnim desetercima* posvećen uglavnom Kazalijevu prijevodu Homerove *Ilijade*. Šonje se već duže vrijeme bavi istraživanjem recepcije Homera u našim književnostima (doktorirao je tezom *Latinski prijevod Homerove Odiseje od Bernarda Džamanjića g. 1777*). Ovom prilikom zaokupio ga je prvi prijevod Homera u nas, koji je kao adekvat homerskom heksametru uzeo narodni epski deseterac. Prikazavši u uvodu prevodilačku aktivnost književnika ranijih stoljeća na prevođenju djela grčke i rimske književnosti (i naznačujući neke probleme njihova sagledavanja), Šonje analizira mogućnosti koje su se pred književnicima otvarale za prevođenje Homera. Raniji pokušaji nisu, naime, mogli dati rezultate, jer su se književnici kretali u okvirima lirskih ritmova, a tek 19. stoljeće u

centar pažnje postavlja narodni epski stih – deseterac. U kratkom razdoblju ovaj će stih potaknuti prevođenje Homerovih epova, no ubrzo će ovi pokušaji biti napušteni pojavom Maretićevih heksameterskih prijevoda (1882. *Odiseja*, 1883. *Ilijada*). Dva su dubrovačka književnika pokušala prevesti Homera narodnim epskim desetercem: Antun Kazali i Medo Pucić. Kazali je osrednji književnik 19. stoljeća, rođen i školovan u Dubrovniku, dok će filozofiju i teologiju studirati u Grazu. 1838. zaređen je za svećenika. U svećeničkom i nastavničkom pozivu proteći će čitav njegov život. Surađivao je u *Zori dalmatinskoj* te se i u hrvatskoj književnosti pojavio sa nekoliko pjesničkih radova. No ne ulazeći u njegovo književno djelovanje, Šonje razmatra Kazalijev pokušaj prevođenja Homerovih epova, u čemu je pokazao dosta umijeća. Da bi Homerov ep pretočio u novo

ruho, morao je posegnuti i za novim rješenjima u jeziku i stilu, ne samo zbog proširivanja rječnika brojnim neologizmima (koji treba da izraze bogatstvo Homerovih epiteta) već i zbog razlike u duljini stihova. Kazali je morao relativno dug stih (do 17 slogova) izraziti mnogo kraćim (10 slogova) te je i broj njegovih stihova nešto veći. Kako navodi Šonje, sedam Homerovih pretočeno je u osam Kazalijevih stihova. Da bi se ovo radikalno skraćivanje moglo podnijeti bilo je potrebno dosta vještine, i Kazali se u ovom radu potvrdio kao spretan prevodilac. Dakako da pitanje pjesničke vrijednosti ovih stihova ostaje otvoreno. Šonjina analiza obuhvatila je metričke osobine i vjernost Kazalijeva prijevoda, i ta je analiza vrlo uvjerljivo dokazala da je riječ o prijevodu koji je u odnosu na prethodno stanje našeg prevodilaštva značio nesumnjiv napredak. „Na temelju analizirana sva tri sačuvana pjevanja (I, III i VI)“ — za-

ključuje Šonje — „vidimo da Kazalijev prijevod pokazuje veliki napredak u odnosu na hrvatske starije prevodioce. Njegov je prijevod vjerna reprodukcija Homera, ukoliko se to dade postići u našem desetercu. Njegova tehnika pretakanja heksametra u deseterac vrlo je vješta i uvjerljiva. [...] Utjecaj i prizvuk narodne epike očit je u njegovim stihovima, ali je isto tako ponegdje prezentna i oporost i krutost njegovih izraza, kao i nesretnost u stvaranju neologizama. Metrički promatran, njegov je deseterac čist, a ostaje da ga usporedimo s prijevodnim desetercem Meda Pucića i Grge Martića.“

Nadamo se da ova najava daljeg istraživanja hrvatskih prijevoda Homera znači da ćemo uskoro dobiti studiju o prijevodima i ove dvojice prošlostoljetnih stvaralaca.

Zlatko Šešelj